

Varga András
Ősi magyar nyelvtan
3. rész

Tartalomjegyzék

<u>Ősi magyar nyelvtan - 3. rész</u>	1
<u>Bevezető</u>	1
<u>A több szintű alany</u>	1
<u>A probléma</u>	1
<u>Az elemzés</u>	2
<u>Alanyok rekurzív vagy iteratív módon (egymásba helyezve vagy egymás mellett)?</u>	3
<u>Szintek felfelé és lefelé</u>	4
<u>Az alanyi szintek számának csökkentése</u>	5
<u>Összefoglalás</u>	5
<u>A két-szintű állítmány</u>	5
<u>A mondat szintjén (a mondaton belül)</u>	5
<u>A mondat feletti szinten</u>	6
<u>Példa: Kukorica Jancsi becsületes nevem</u>	7
<u>Összefoglalás</u>	8
<u>Megjegyzések</u>	8

Ősi magyar nyelvtan - 3. rész

Rendszeres nyelvtan

Bevezető

Az ősi magyar nyelvtan szerint elemezve a mondatokat kérdések merülnek fel a mondatban alanyként megjelenő szavakkal kapcsolatban.

Az elemzés során egymás mellett, egymás mögött megjelenő alanyokról menet közben kiderül, hogy a legelőször alanyként meghatározott rész nem is alany lesz a mondat elemzésének végére. Például a *Miska bácsi levelesládájá* -t elemezve a *Miska* szó (szófaja: főnév, mégpedig tulajdonnév) - még csak a mondat elejét ismerve - mondatban betöltött szerepét tekintve alanyként jelenik meg, és az elemzés során tovább haladva egyre csak alanyi mondatrészek jelennek meg, úgymint *bácsi* és *(leveles)láda*. Azután a ládánál már megjelenik a birtokos viszonyt jelölő toldalék. A toldalék alapján visszakövetkeztethetnénk, hogy az eddig alanynak tekintett mondatrész nem alany lesz, de ez a megoldás problémás. Hogy miért?

Mert elemzési technikánk nem támogatja azt, hogy visszamenőleg módosítsuk egy szó vagy több szó mondattani szerepét, hanem inkább azt, hogy a következő szó (vagy annak egy része) hatására az eddig vizsgált mondatrész szerepe, tehát a szavak együttese változzék meg.

Ebben az esetben az eddigi alany megmaradna alanynak, de a következő résszel együtt vizsgálva, alanyként az új rész már együttesen jelenhetne meg. Ezt támogatja ez elemzési rendszerünk.

Másik kérdéskör amely feltétlen vizsgálódás igényel, az az állítmány területe, amelyet a hagyományos nyelvtan szorosan hozzáköt a cselekvés vagy történés fogalmához, vagyis az IDŐ dimenziójához, amelyről bővebben az ősi magyar nyelvtan 2. része már szólt.

Ebben a tanulmányban megpróbáljuk megtalálni az állítmány fogalmának olyan definícióját, amely ellentmondás-mentesen illeszkedik nyelvtani rendszerünkbe, miközben a régi meghatározás lehető legtöbb elemét megtartja. Explicit kijelenthetjük: itt és most nem kívánunk sem az alany, sem az állítmány gyökeresen új koncepciójával kiállni, és a saját definíció mellett kardoskodni, hanem megpróbáljuk egy csöppet módosítva úgy használni ezeket a fogalmakat, hogy ellentmondásmentesen és eredményesen használhassuk őket elemzéseink során.

Ezt a két területet, az alanyt és az állítmányt vesszük a továbbiakban górcső alá.

A több szintű alany

A probléma

Az elemzéseknél sorban jelennek meg a hagyományos nyelvtani elemzéssel birtokos jelzőnek nevezett szerkezetek, mint például:

Miska bácsi levelesládája

Mária fiának sorsa

A probléma az, hogy egyszerű, ragozatlan főnevek (Miska, Mária) jelzők lesznek a mondatban (hagyományos elemzéssel), és ezt honnan lehet a szó elhangzása után tudni?

Az elemzés

Nyelvtani elemzéseinkben, amelyek során mindig a szavak elhangzott (leírt) sorrendje szerint haladunk a mondatban, a "Mária" szó alanyként jelenik meg. Után következik a "fia" szó. Mi lesz a "fia" szó?

Az a szó, hogy "fia", értelme szerint a *fiú*, az lesz az új alany, róla lesz szó. Ezzel egyidőben a "Mária" szó eddig viselt alanyi szerepéről le kell mondani. De csak, hogy úgymondjam, félig kell lemondani.

Ugyanis szoros kapcsolatban marad az *új* alannal, mert annak közvetlen vagy átvitt értelemben vett tulajdonosaként, birtokosaként, és ilyen értelemben valamiféle *feletteseként* jelenik meg. Mondhatnánk: *felettes alany*, az alany feletti rész, maga is alany[1], tehát az új alany (fia) és ő (Mária) teljesen összetartoznak, mintegy együtt alkotják az alanyt, ami ekkor több részből áll. Ezek alapján "Máriá"-t, a korábbi alanyt, amely a mögötte következő szó mellett már birtokosként jelenik meg, nevezhetnénk az *alany* melletti *feleny*-nek, de ugyebár ilyen szó és fogalom nincs.

És - bár a *feleny* szabályosan képzett összetétel - idegennek hangzik a magyar fülnek. Lehetne harcolni az elfogadtatásáért.

Vagy van más megoldás?

Persze, több is. Az egyik megoldás az alanyok egymás alá- illetve fölérendelése. Ha "Mária" az elemzés során már mint alany megjelent, akkor a "fia" ezen alany alá rendelt másik alany, amit jelölhetünk 'alany-1'-gyel. Azért a mínusz egy jelölés, mert az elsőnek talált alanyhoz képest egy szinttel lejjebb található.

A hagyományos nyelvtani fogalmakkal leírva ezt a kapcsolatot a "Mária" szó a "fiú"-nak a birtokos jelzője lesz. Tehát a hagyományos nyelvtanban van egy főnevünk, amelyről - utólag - megállapítjuk, hogy jelzőként szerepel.

Saját elemzési módszerünkhöz visszatérve az *alany* és *alany-1* jelöléseket használva a *Mária fiá*-t így írhatjuk fel:

Mária	fia	<- vizsgált szöveg
főnév	főnév	<- szófaj
alany	alany-1	<- mondatrész

És itt látható az új gondolat, a probléma megoldása.

Az összetételből magasabb szinten összesen egy alany lesz, mégpedig az, amely az alanyok közül a legelső szinten van. A példánál maradva és jelölve:

Mária fia	--> []fiú
alany alany-1	--> []alany

ahol a szögletes zárójel az összetettséget jelöli.

Szavakba öntve: az összetett alanyból az alacsonyabb alanyi szinten álló szó/alany kerül tovább és lesz a továbbiakban a mondat alanya.

Ebben az irányban haladva a *Mária fiának sorsa* példát elemezve, a fenti megfontolások és meghatározások alkalmazásával az alábbiakat kapjuk:

```
Mária      fia      --> ["Mária"] fia
személynév főnév   --> []főnév
alany      alany-1 --> []alany

["Mária fiá"]nak      [sors]a      --> ["Mária fiának"] sorsa
[[]főnév      ]részes/birtokos [főnév]birtok --> []főnév
[[]alany      ]határozó/jelző   [alany-1]jelző --> []alany
```

A *Mária fiának sorsa* összetétel tehát egy összetett alanyként jelenik meg a mondatban. Az alany felső szintje a "Mária", az alany középső szintje a "fia", és alsó szintje, a "sorsa" lesz. A "sors" szó hordozza a birtok jelét (+a), az előtte lévő összetétel ("Mária fia") a birtokos jelét (+nak).

Az eredményt nézve eléggé összhangba kerültünk a hagyományos nyelvtani elemzés eredményével. Ugyanakkor nem kellett bevezetnünk, hogy az elemzés során mindig, minden egyes főnévre meg kelljen vizsgálni, hogy az nem csak a mondat alanya lehet, hanem jelzője is egy öt esetleg követő alanynak. Ebbe az irányba azért nem kívánunk menni, mert így az elemzés feltétlen kibokrosodik: egyre több szófaj egyre több lehetséges szerepét kellene megvizsgálnunk és fejben tartanunk, amely egyre jobban megnehezíti a mondat elemzését.

És még egy dolog, és ez talán a legfontosabb. Nem is így gondolkodunk.

Ha meghalljuk azt a szót - Mária, nem arra gondolunk, hogy ez most jelzője lesz, vagy lehet egy másik, sorban talán következő alanynak. Nem. Pont fordítva! Mária az alany. Az lehet, hogy az alanyt tovább pontosítja majd a beszélő és Mária keszkenőjéről, vagy Mária keszkenőjének a széléről fog beszélni. De minden esetben a gondolat kiindulópontja, ahova horgonyát vetette, az Mária marad. Aztán tudatosul bennünk, hogy nem Máriáról, hanem Mária keszkenőjének a széléről hallunk majd. Tehát az a feltételezés, hogy Mária maradjon meg alanynak, ahogyan azt első hallásra értelmeztük, a gondolkodásunk logikája szempontjából is helyénvaló kiindulópontnak vehető, amely kiinduló pont - mint láttuk - meg is maradhat elemzésünk során.

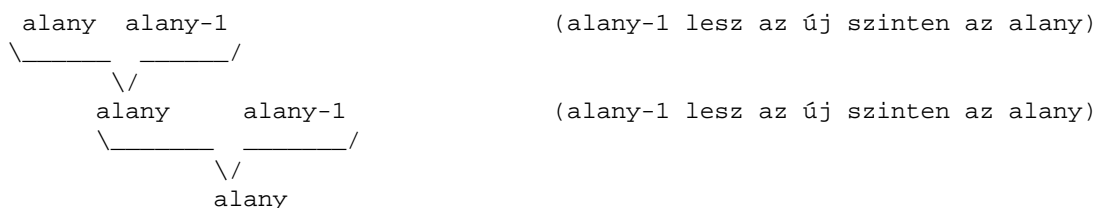
Így tehát, mintegy felülről nézve a dolgot, az eredeti alanyt az elemzés során nem bántjuk, nem módosítjuk, hanem a mondatelemzés előrehaladtával az alanyt "pontosítjuk", jobban behatároljuk. Gondolatunkban az alany kiindulópontjaként megmarad Mária, majd az összetételben (Mária fiának sorsa), mostmár az egészet egyben tekintve, az összetétel esszenciájaként, a mondatban a legmélyebb szinten megjelenő alanyt fogjuk nyelvtani alanynak tekinteni.

A több szintű alany (alany, alany-1, alany-2 ...) fogalmának bevezetése azzal az előnnyel jár, hogy logikailag egyszerű írjuk le a nyelvtani elemzést, nincs visszamenőleges szerepmódosítás, és mindez nyelvtani rendszerünkbe is ellentmondásmentesen illeszkedik bele.

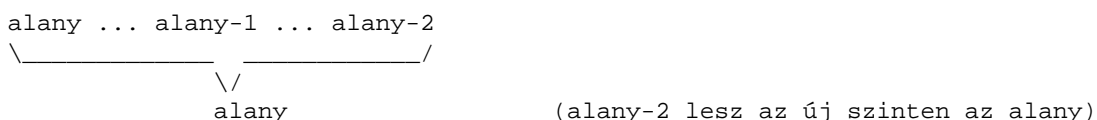
Alanyok rekurzív vagy iteratív módon (egymásba helyezve vagy egymás mellett)?

Megfogalmazhatjuk a több szintű alanyt a mondatban egymásba helyezve, egymásba ágyazottan is, logikáját tekintve a következőképpen:

Ősi magyar nyelvtan - 3. rész

Megfogalmazhatjuk a több szintű alanyt egymás mellé téve, kiterítve, mindig ugyanazon a szinten maradva is:

Az eredményt tekintve ugyanazt kapjuk - mindig a legmélyebb szinten megjelenő alany viszi tovább a mondatban az alany szerepét.

Ha azt kellene vizsgálnunk, hogy a kettő közül melyik az a mód, ahogyan az ember gondolkodik - akkor kicsit bajban vagyok, mert mindkét módon lehet gondolkodni, mindkét módon gondolkodnak az emberek, sőt gyakran, a körülményektől függően, egy és ugyanazon ember is tudja a két módot váltani. Tehát egyik gondolkodási módot sem favorizálhatjuk, és nem mondhatjuk rá, hogy "ez a biztos", vagy: "ez a helyes".

Szintek felfelé és lefelé

A fenti rövid két példában (Miska bácsi levelesládája, Mária fiának sorsa) az alanyi szintek egymás után csökkenően jelentek meg. De nemcsak lefelé lehet haladni a szinteken, hanem felfelé is. Például a

Nehéz a sorsa a katonának...

mondatban, a fent bemutatott elemzési technikát használva, a "sors" alany -ként jelenik meg a nyelvtani elemzés során, a "sorsa"-ban a birtokot kifejező "a" toldalék nem módosítja az alanyi szerepet, csak megmondja, hogy egy felettes alany is megjelenik majd a mondatban. Ez a "katona" szó, amely alany+1 -ként meg is jelenik.

A "katona" szóhoz kapcsolódva megjelenik a birtokost kifejező "nak" toldalék. Így tehát összességében a birtok is jelezve van ("a") a birtoknál és a birtokos is jelezve van ("nak") a birtokosnál - mint két jó testvér, amely egymás kezét fogja.

Fenti mondatrészt véve, azt tovább faragva, ha az mondjuk, hogy *nehéz a sorsa a katonámnak*, akkor az /m/ hang további birtokost jelöl, nevez meg, aki Én vagyok, tehát most már az *én katonámnak a sorsá* -ról beszélünk, ahol az Én a katona, tehát az alany+1 fölötti szinten jelenik meg. Csúnyán mondva: én vagyok a birtokosa a katonának, akinek a sorsáról beszélünk. Ez az Én alany+2 szintű alany lesz. Így logikai szempontból is levezettük a kapcsolatot, és nyelvtani szempontból is a helyes eredményre jutottunk, midőn tovább is betartjuk, hogy a legalacsonyabb szinten megjelenő alany viszi tovább a szerkezetekből az alany szerepét.

Megjegyzés: ha valaki csodálkozna, hogy a kellő helyen lévő, egyszerű /m/ hang a mondat elemzése szerint új alanyként jelenik meg, akkor nem értette még meg, hogy az (ősi) magyar

mondatszerkesztés szerint nyelvünk egyszerû hangok és tőszavak toldalékolásával eléri mindazt, amit az indogermán nyelvek mindig és kötelezően külön vett szavak segítségével fogalmaznak meg. Mégegyszer és hangsúlyozottan: a mi nyelvtani elemzésünk alapja nem a szó!

Az eddigiek alapján felvetődik a kérdés: a szavakkal tagolt kifejezéseket tekintve hány szinttel lehet felfelé és lefelé menni? Van-e valamiféle behatárolása ennek?

Úgy tűnik a magyar nyelvben felfelé 2 szintet (pl.: ölelése karomnak - ölelés = alany, kar = alany+1 szint, +(o)m (aki én vagyok) = alany+2 szint), lefelé pedig 3 szintet lehet úgy kifejezni, hogy az még stílusosan, magyarosan hangozzék (pl.: a kerítés rúdjának a vége...).

Vegyesen, összekeverve is megfogalmazhatók az összetett alanyban a viszonyok, pl. a *szívem minden szeretete* elemzése a következőket mutatja: szív - alany, +(e)m - alany+1, szeretete - alany-1.

A kétszer két szint, tehát egyszerre összesen 4 szint kifejezése már magyartalanul hangzik, olyannyira, hogy nyugodtan mondhatjuk: merénylet nyelvünk ellen. A négy szintű szerkezetre egy példa: *sógorom birtokának tehermentesítő levelének másolata*. Az ehhez hasonló, többszörös alanyi összetétel már nem csak élvezhetetlen, de érthetetlen is a magyarul gondolkodók és beszélők számára.

Az alanyi szintek számának csökkentése

A birtokos kapcsolatokat máshogy is ki lehet fejezni a magyar nyelvben, és akkor elég ezt a szerkezetet valamely alapszerkezetében használni (mint pl. *gépem, Péter könyve*), amitől gyorsabban felfogható, érthetőbbé válik a mondat.

Az alanyi szintek csökkenésére, a birtokos kapcsolatok számának csökkenésében segít pl. amikor *vízierőműnek a gőzturbinája* helyett *vízierőműi gőzturbiná*-t mondunk, vagy *alanyoknak a szintjeinek a számának csökkentése* helyett *alanyi szintek számának csökkentése*-ről beszélünk.

Összefoglalás

A többszintű alany fogalmának bevezetésével mondatelemzésünk egyszerűbbé, gyorsabbá és hatékonyabbá válik. Az elemzés során fokozatosan előrehaladva az eddigi nyelvtani szerepet nem kell módosítani, és ez megfelel annak a módnak is, ahogyan gondolkodunk.

A többszintű alany fogalma így teljes létjogosultságot nyer, amelyet érdemes és kell is használni az ősi magyar nyelvtanban a mondatelemzés során.

A két-szintű állítmány

A mondat szintjén (a mondaton belül)

Induljunk ki a meglévő meghatározásokból, amelyek lényege a következő: az állítmány közöl/megállapít valamit - az alanyról. Tehát legelőször is tudnunk kell: ki/mi az alany. Utána vizsgálhatjuk: Mit csinál (az alany)? Mi történik vele? Milyen magas...? Hogy hívják...? Például ha eddig nem tudtuk hogy hívják az alanyunkat (pontosabban: a mondat alanyát), akkor az állítmány közli ezt - definíció szerint. Az állítmány tartalmazza hogyan hívják.

Ez a meglévő meghatározás.

Modern szóhasználattal élve: az alanyra vonatkozó információ az állítmány. Ez lehet új információ, amelyet még nem tudtunk, le lehet már meglévő, ismert is, amely valamely korábbi mondatban elhangzott, vagy abból kiszűrtük.

Nyilvánvalóan az új információk az érdekesek és kevés olyan beszédhelyzet vagy szituáció létezik, amikor a már ismert információkat megint megfogalmazva, ismét közölve tartalmas beszélgetés folytatható.

A mondat feletti szinten

Ha ezt a meghatározást kibővítjük, és nem egy mondaton belül alkalmazzuk, hanem mondatokon átívelve, figyelembe véve az előző mondatot, akkor az állítmány meghatározása kb. így szólna: az előző mondatához viszonyítva az új információ (ismeret) - az állítmány.

Ezzel a megfogalmazással, amely lehetőségét semmi nem tiltja vagy korlátozza, nem a mondat szintjén, hanem egy fokkal magasabb szinten fogalmazzuk meg az állítmányt. Mondat feletti szinten.

Ebben az esetben, vagyis mondat feletti szinten vizsgálva, nem a mondaton belüli alanyra vonatkozóan *közöl valamit* az állítmány, hanem az előző mondatához képest *közöl valamit*, valami olyasmit, amit eddig nem tudtunk, vagyis modern szóhasználattal - ez az új információ.

Tehát eddig nem tettünk mást, mint azt mondtuk: a mondaton belül való ismeretközlés (közlés/megállapítás) - az az állítmány a mondat szintjén, és az előző mondat(ok)hoz kapcsolódó ismeretközlés (közlés/megállapítás) az állítmány a mondat fölötti szinten.

Lássunk néhány példát, amelyek ha szerencsések, jól megvilágítják elgondolásunkat.

- *Milyen magas vagy?* - kérdezi valaki a másiktól.

- *Százhetven centiméter.* - válaszolja a másik.

Mondat-szinten az első egy kérdő mondat. És a második?... Ha csak így önmagában vizsgáljuk, kiszedve a környezetéből, ez a "százhetven centiméter" még akármi is lehet: alany is, állítmány is, jelző is...

De nem így áll a dolog, ha tudjuk, ismerjük a megelőző mondatot. Ebben az esetben nyilvánvalóan - még gondolkodni sem kell - jelenik meg a "százhetven centiméter" állítmányi szerepben.

Tehát magasabb szintről tekintve a második "mondat"-ban a "százhetven centiméter" állítmányi szerepben jelenik meg.

A válasz-"mondat"-ban nincs alany, mert az alany az eddigiekből már ismert, és mivel nem módosul, a válaszadó nem szerepeltette, nem ismételte meg. Innen, magasabb szintről nézve nem hiányos a "mondat", hanem nincs benne ismétlés, mert az felesleges lenne. A mondat alanya nem változott meg.

Mondat feletti szinten tehát egyértelműen és bármiféle kérdés vagy kétkedés nélkül megállapítható, hogy a *százhetven centiméter* - állítmány lesz.

A mondat szintjén (a mondaton belül)

Ez eddig lehet nagyon szép, meg talán fog is működni - gondolhatja valaki, de mi lesz az állítmány régi szerepével? Ugyanis az állítmány a régi szerepében, a mondat szintjén, közvetlenül az alany mellett, azzal azonos szinten helyezkedett el, az alanyról való *állítást* fogalmazta meg. Most viszont, a második szinten, nem az alanyhoz van köze, hanem az előző mondatához, és az előző mondat alapján akár a válaszmondatnak az alanya is lehet állítmány! Nem? És mindezalatt hogyan nevezzük a régi értelemben vett állítmányt? Új szót kell rá kitalálni?

Ez több kérdés, válaszoljuk meg ezeket sorjában, egyenként.

A mondat szintje feletti szinten az állítmány lényege az lesz, hogy az előző mondat alapján, az eddigi ismeretekhez képest új ismeretet fogalmaz meg. Ez lesz a mondat feletti szinten az állítmány.

Akkor: a válaszmondat alanya is lehet állítmány?

Hát persze! Példával élve, a: - *Ki mondta ezt?* kérdésre adott - *Pista*. válaszban, amely egy mondat, a válaszban alanyként megjelenő Pista lesz mondatok közötti szinten az állítmány.

Másik kérdés: ha az alany mellett szerepel egy ige, amely ugyebár klasszikus állítmány, de az új mondatban az alany hordozza az új információt - például: -*Ki ebédel?* -*Pista ebédel.* - , milyen mondatrész lesz az *ebédel* ? Mert állítmány már nem lehet!

Válasz: hát hogyan lehetne?! A következőképpen lehet: meg kell különböztetni a szinteket. Van a mondat szintje, és van a mondat feletti szint. A mondat szintjén a *Pista ebédel* -ben a Pista az alany és az ebédel az állítmány. A mondat feletti szinten, tekintve az előző mondatot: *Ki ebédel*, amelyben nem tudjuk hogy ki, de azt tudjuk hogy ebédel, a mostani, vizsgált mondatunkban a *Pista* az új információ, az hogy ebédel azt eddig is tudtuk, tehát ami igazán közöl valamit, az a *Pista* lesz, így ő lesz ezen a szinten az állítmány.

Példa: Kukorica Jancsi becsületes nevem.

Ez a mondat Petőfi: János vitéz c. verses költeményében hangzik el, és nyelvtani elemzése azért okoz gondot, mert értelmezhető úgy, hogy a "Kukorica János"-ról állítja azt a beszélő, hogy az a "becsületes neve", de értelmezhető úgy is, hogy az állítja a beszélő - a későbbi János vitéz -, hogy az ő becsületes neve nem más, mint - "Kukorica Jancsi".

A "Kukorica Jancsi" az első esetben a mondat alanya, a második esetben a mondat állítmánya lenne, ami egymásnak teljesen ellentmond. Melyik a helyes?

A mondat szintjén maradva a kérdés nem eldönthető. Ugyanis maga a szerkezet nem hordoz információt - a magyar nyelvben. Viszont kilépve a mondat szintjéből, a mondat feletti szinten más helyzet: itt azt kell megnézni, hogy a fenti mondat milyen plusz információt hordoz az előző mondat(ok)hoz képest?

Előtte ez a mondat hangzik el a király szájából:

"Mindenekelőtt is mond meg nevedet,
Bátor vitéz, ki lányom megmentetted."

Erre jön a válasz:

A mondat feletti szinten

"Kukorica Jancsi becsületes nevem"

Itt a "Kukorica Jancsi" - új információ és a "becsületes" - új információ. Összesen kettő van. A többi ("nevem" / "neved") - benne van az előző mondatban is.

Követve az általunk felállított szabályt, a mondat feletti szinten a fenti két rész lesz az állítmány. Kész. Ebből két dolog derül ki. Az egyik: a környezetébe visszaillesztett, és abban vizsgált mondatban a "Kukorica Jancsi" egyértelműen állítmányként szerepel. Alanyként NEM tud szerepelni. A másik: "becsületes" neve ez Jancsinak, nem gúnyneve, nem beceneve, nem csúfneve. Merthát ilyen nevei is lehetnek az embernek. Amikor Jancsitól a nevét kérdezték, akkor ő a "becsületes" névvel válaszolt, azt közölte - ezért tette bele mondatába ezt a szót.

Fenti szerkezet nagyon ősi, nagyon régi - csak a legszükségesebb információt tartalmazza. Ilyenek még: "Budapest - Magyarország fővárosa." Alany - alany. Megfeleltetés. Az egyik alany megfelel a másik alanynak.

Összefoglalás

Az állítmány két szintű értelmezésével és ennek használatával megszüntethetők azok az ellentmondások, amelyek az egy mondatra szűkített nyelvtani elemzés eredménye és a józan ész által diktált eredmény között szokott feszülni.

Megjegyzések

[1] Miért létezik *alany* szó, és miért nem létezik a párja, a *feleny*? Az alanyt az AL+ANY összetételből származtatottnak véve, nem lesz más, mint összetevőnkénti átírata a SUB+JECT szónak. Tehát nem saját szóalkotás, éppen ezért a logikája sem felel meg a magyar szóalkotás és szóhasználat logikájának (lásd bővebben Gárdonyi: Magyarul, így.) Ugyanez mondható el az *állítmány* -ról is, és ezért nincs párja, amely minden bizonnyal a *fektetmény* szó lenne.

(C) Varga András, 2007.feb.15. -0.1 változat
2007.ápr.21. -0.2 változat
Forráshely: www.osnyelv.hu